

MICHEL FOUCAULT

AHMET İNSEL

II. Dünya Savaşı sonrası gelişen felsefe akımları içinde Michel Foucault, evrimci-pozitivist düşünce sisteminin eleştirilmesini çok değişik konulardan başlayarak geliştirmiş bir düşünür olarak yer alır.

1926'da Politières'de doğan Foucault, Clermont-Ferrand, Tunus ve Vincennes üniversitelerinde felsefe dersleri verdikten sonra, 1970'de «Collège de France»a profesör seçilir ve derslerini orada vermeye devam eder.

Foucault'nun sorunsalını kısaca, belli dönemlerde oluşan söylemleri, bilgileri doğru-yanlış ölçütü ile alıp incelemek yerine, o bilginin ve söylemin nasıl üretildiğini ve nasıl kabul ettirildiğini anlamak olarak özetleyebiliriz. Foucault'ya göre doğru ve yanlış kavramları görecelidir. Buldukları dönemin, daha doğrusu onları üretenin damgasını taşırlar. Örneğin, Orta Çağ'daki simya bilimi o dönem için ne kadar «doğruysa», bugünkü kimya bilimi de günümüz için o kadar «doğrudur». Simya kendisini üreten ihtiyaçlardan, ondan cevaplaması istenen sorulardan soyutlanarak ve bugünkü ihtiyaçlar ele alınarak «yanlış», «bilim dışı» ilân edilemez.

Do ayısıyla çağlar, dönemler boyu değişmeyen bir «bilimsel gerçektir» söz etmek imkânsızdır Foucault için. Yalnız dönemlere, çağlara bağlı söylemler ve söylem tarzları vardır. Önemli olan bu söylemlerin nasıl «doğru» ve «yanlış» ölçütlerini ve iktidar etkilerini ürettiklerini tesbit etmektir. Sorun söylemin düzenini anlamak söylemin neyi, nasıl düşüneceğimizi, nasıl konuşup, neler yapacağımızı belirlemesini açığa çıkarmaktır. Başka bir deyişle, Foucault için söylem düzen yaratıcıdır.

Burada Foucault'nun sorunsalının ulaştığı genel boyutları çizmeye çalışabiliriz. Varlığı olayların gerçekleştiği alandan önce tesbit edilebilen ve birbirini izleyen dönemlerde sürekli varolan bir nesne Foucault için yoktur. Tarih bir, iki öznenin motor işlevi gördüğü ve cizgisel, evrimci gelişimleriyle dönemlerin oluşumunu belirlemelerinin tarihi değildir. Tarih kesintiler, kopuşlar ve yeni temellerde oluşumların gözlemlendiği dönemlerin birbirini izlemesi olarak ele alınır. Foucault için tarih değil, tarihler vardır diyebiliriz.

Foucault'un ilk çalışmaları, **Akil Hastalığı ve Psikoloji** (1954), **Klasik Çağda Deliliğin Tarihi** (1961); insanın «deli insanla» olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışır. Bir akıl hastası, **normal olmayan bir insan**'nasıl ayırt edilir? Bu çalışmalardan çıkan sonuçlardan birisi **Klasik Çağ** olarak adlandırılan 16.-17. yüzyılda akıl hastasının fakirler ve başka hastalarla birlikte aynı yere kapatılmasının sona ermesi, yani «tumar-hanelerin» kurulması ve «delinin» «normal» insandan ayırt edilmesi sonucunda tıpta yeni bir kol, yeni bir bilim kurulabilmesidir. Bu ayırımla ortaya çıkması mümkün olan yeni hukukî, kurumsal ve tıbbî aygıtlar bu yeni bilimin temelini oluşturmuşlardır.

1963'de yayımlanan **Kliniğin Doğuşu**'nda Foucault daha önceki çalışmalarının alanını genişleterek tıp biliminin oluşumu üzerine yönelir. Yeni bir tıbbî pratikle nasıl yeni bir tıp söylemi geliştiğini, hastalığı hastadan ayırarak ve dolayısıyla hastalığı soyutlayarak nasıl yeni tür bir tıp bilimi geliştiğini inceler. Bu söylemin düzenine göre hastalık sağlıklı olma durumuna göre bir sapmadır; sağlıklı olma durumu **normal**, hastalık **anormaldir**.

Kelimeler ve Şeyler (1966) Foucault'nun çalışmalarında bir dönüm noktasıdır. O zamana kadar yerel, sınırlı, görgül deneylere ve araştırmalara dayanan çalışmasını teorileştirmeye bu kitapla başlar. Foucault'nun amacı insanın bilgisinin jenealojisi*ni yapmaktır. Ayrıca «ideoloji» kavramına, ilerdeki söyleşide nedenlerini açıkladığı gibi karşı çıkar ve Kant'dan bu yana tüm söylemlerin zorunlu sınırları, çeşitli bilimlerde var olan «deneyüstü» kategorilerin tesbiti, «özgürlük» erekbilimi (teleoloji) türünden sorunları açmaya çalışır. Foucault'ya göre, incelediği üç tür bilimde de (iktisat, biyoloji ve dilbilim) hemen hemen aşkın (transcandant) olan bir özne vardır. İktisatta emek, biyolojide hayat ve dilbilimde dil bu aşkın özneleri oluştururlar.

1969'da yayımlanan **Bilginin Arkeolojisi** adlı kitabında daha da açık olarak ele alacağı gibi, Foucault'nun sorunsalı bir düşünceler tarihi yazmak değildir. Hatta düşüncesi böyle bir çalışmaya taban tabana zıttır. Gerçekten de eğer düşünceler tarihi belli

* Jenealoji teriminin asıl karşılığı soykütüktür. Felsefi yaklaşım olarak da jenealoji olayların birbirini izlemesini incelemeyi amaçlar. Kelime olarak da bir soykütük araştırmasına benzediği için aynı terimi benimsemiştir.

gelişmeler ve evrimleri belirlemeyi amaçlıyorsa, bilgi için aynı şey söylenemez Foucault'ya göre. Bilgi evrim kavramı içinde ele alınamaz. Salt, bilginin ortaya çıkmasını mümkün kılanı ve onun ön-koşullarını aydınlatabiliriz. Bir arkeolojik kazının çalışma yöntemlerine benzetme yaparak «bilginin arkeolojisi»nden söz eder. Özet olarak şöyle diyebiliriz: eğer düşünceler tarihi «bilinç-bilme-bilim» ekseninde geliyorsa, bilginin arkeolojisi «önermeden önermeye geçerek sonuca varan pratik-bilgi-bilim» eksenini izler.

Düşünceler tarihi tek kelime içinde (ekonomi politik) Quesnay'in iktisadi tablosunu, Ricardo'nun **Prensiplerini** ve Marx'ın **Kapital**'ini belirtmesine rağmen, Foucault iktisat alanı içinde bir kopma gözlemler: 18. yüzyılın sonuna kadar zenginliğin analizi, Ricardo'dan sonra asıl ekonomi politik.

Aslında iktisatta kopma iki aşamada ortaya çıkar. İki Adam Smith'in emek kategorisine yeni bir statü, yeni bir işlev vermesiyle gerçekleşir. A. Smith'le birlikte emek, son analizde zenginliklerin temsil ettikleri istekler çerçevesinde oluşan ihtiyaç temsil etmez, tersine değer ölçüsü olarak emek, en önde gelen ve indirgenemez bir kavramdır. Yalnız Smith klasik temsil etme mantığını gene de aşamaz. Meta bir miktar emeği temsil eder, fakat emeğin kendisi de bir miktar emeği temsil eder. Ölçüt genel olarak emek değil, ismarlanan emektir ve bu ismarlanan emek kavramı A. Smith'in bu kısır döngüden çıkabilmesini engeller.

İkinci kopma aşamasında Ricardo, emeği deneyüstü bir kavram olarak tanımlar: «emek, tüm değerlerin kaynağıdır». Aynı zamanda emek birleştirici ve çeşitli metalleri karşılaştırma imkânı veren kavramdır da. Üstelik bu birliktelik, bu değişebilirlik metallerin varlığından önce vardır çünkü bu değişim ortamını önceden emek sağlar. Artık, değer zenginliğin göstergesi olmaktan çıkar ve üretken emeğin ürünü olur. Klasik analizin merkezi noktası mübadele olduğu halde, Ricardo'dan itibaren emek mübadelesinin ön-koşulunu oluşturur ve üretim süreci sürekli bölüşüm sürecinden önce gelir ve onu belirler.

Bilginin oluşumundaki bu kopmalara Foucault biyoloji (yeni düşünce sistemiyle kurulan yeni bir bilgi düzeni) ve dilbilimde de örnekler verir.

Foucault'nun bu örneklerine ayrı bir daldaki, kimya bilimi içinde oluşan kopma örneğini biz ekleyebiliriz. 1770'de Lavoisier'nin hava üzerine olan çalışmaları başamadan önce, gazların incelemesinde egemen olan filojistik* teorisiydi. Fakat özellikle gaz kimyasının ve gazların ağırlığı sorununun gittikçe gelişmesi, hava tulumbasının kimya deneylerinde kullanılmaya başlaması üzerine kimyacılar havanın kimyasal reaksiyonlara etkin bir öge olduğunu düşünmeye başladılar. Ancak filojistik teorisine bağlı kalarak gene de havanın tek türünü oluşturduğunu kabul ediyorlardı. 1756'da ilk kez Joseph Black CO₂'nin normal havadan ayrılabilceğini ispat etti. Yalnız Black'ın gözünde bu iki tür gaz aralık derecelerine göre ayrılıyorlardı. Yani aynı gazın çeşitli aralık derecelerindeki durumunu oluşturuyorlar, ayrı tür gazlar olarak ele alınmıyorlardı.

İngiliz bilim ve din adamı Priestley, İsveçli eczacı Schelle'den sonra oksijeni tecrit eden ve bunu ayrı bir madde olarak ilân eden ilk kişi olur. Isıtılmış civanın kırmızı oksitinden çıkan gazı 1774'de azot protoksit olarak adlandırır ve 1775'de ise normalden daha az filojistik içeren hava olarak oksijeni tanımlar. Lavoisier, Priestley'in deneylerine devam ederek 1777'de civa oksitinden çıkan gazın ayrı bir madde olduğunu ve atmosferi oluşturan belli başlı iki maddeden biri olduğunu söyler. Böylece filojistiğin tüm temelini reddederek yeni gaz kimyasının temelini atar. Priestley ise hayatının sonuna kadar oksijenin filojistiği alınmış gaz olduğunda ısrar eder. Bu örneğe, astronomide Ptoleme'nin kurduğu temelden Kopernik astronomisine geçişi, fizikte Newtoncu yaklaşımdan Einstein'ın görelilik teorisine geçişi aynı kopma örnekleri olarak ekleyebiliriz. Yeni bilimle birlikte eski teoriler, eski deneyler, eski söylem tarzı bütünüyle değişmekte ve bilimlerin tarihi uzun bir birikim görünümünden çok, değişik düzeylerde yeni kurulların görünümünü sunmaktadır.

Burada Foucault'nun sorunsalına yöneltilen bir soru var. Bu geçişlerin, kopmaların nedeni nedir? Nasıl tür «ihtiyaçlar» bu kopmaları zorlamıştır? Acaba bir söylem ve bilgi düzeyinde gelecek bilgi veya söylem düzeyinin tohumlarını bulabilir miyiz?

İlk iki soruya Foucault'nun cevabı çok belirsizdir ve bu belirsizlik anlamıdır, çünkü Foucault'nun bu soruyu isteyerek cevapsız bıraktığı söylenebilir. Belki ilk bakışta Foucault'ya yapısalılık damgasını vurdurtan da budur. Artzamanlı (diachronique) değil,

* Fijojistik, ateşi maddelerin oluşumunun ana ilkesi olarak kabul eder ve ateşi bir madde olarak ele alır.

eşzamanlı (synchronique) çalışmalara ağırlık verir. Örneğin, ilkönce Orta Çağ'da olanların incelenmesi, sonra bu dönemin başka dönemlere göre yerinin tesbiti. Foucault, son kertede belirleyici olan tarih anlayışını analizden uzaklaştırması açısından başka düşünürler tarafından gerçek yapısalara yaklaştırılır. Ama üçüncü soruya Foucault'nun cevabı ise bütünüyle anti-yapısalcıdır. Foucault için tarihî gelişim bir yapının tüm dönemlerde kesin belirlemeyi oluşturmasından hareketle açıklanamaz. Tarih, dönemlerin tarihidir, yapıların değil. Bu, dönemlerin kendilerinin ürettiği iç dinamiklerin, iç belirleme lerin tarihidir. Foucault Marksizmden de bu konuda ayrılır. Tarih maddî hayatın yeniden üretilmesi veya başka bir deyişle en son kertede iktisadın belirleyici olmasıyla açıklanamaz. Kısaca denilebilir ki, Marksist tarih felsefesinin tersine Foucault'da görünür bir tarih felsefesi yoktur.

1963'ten sonra Foucault'nun çalışmalarının odak noktası iktidar ve iktidar etkileri sorununa kayar. Bilginin Arkeolojisinde başlayan bu araştırma, **Söylemin Düzeninde** (1971) geliştirilir.

Foucault'nun ele aldığı iktidar salt alışageldiğimiz ve bir hükümet veya devlet gücüyle donanmış siyasal iktidar değildir. Foucault iktidarın mikro-fizik bir incelemesini yapmaya çalışır. Bunu da iktidarın gerçek, somut etkilerini bireylere, toplumsal sınıflara hissettirdiği çeşitli biçimleri ele alarak yapmaya çalışır. Bu biçimler tımarhanedir, hastane, kitle haberleşme araçları, cezaevi, doğru olarak kabul edilen «bilimler» ve onların sonuçları vb. Dolayısıyla, örneğin ekonomist analizde olduğu gibi, iktidar salt iktisadi gücü elinde bulundurmanın ifadesi değildir. Foucault'ya göre bu iktidarın yalnız bir boyutu olabilir. Bunun yanında toplumun kendine verdiği düzen, örgütlenme biçimi veya topluma verilen düzen de iktidarın somut hayattaki gerçek etkilerinin göstergesi ve aynı zamanda aracıdır.

Diyebiliriz ki, Foucault'nun bu sorunsalı mekanik, **Jakoben** iktidarı bir bütünün içinde soyutlayan anlayışın bütünüyle tersine **somut iktidarlara** ve onların somut etkilerini ortaya çıkarmaya yöneliktir.

1971'de Foucault bu görüşünü somuta geçirir ve Jean-Marie Domenach, Pierre Vidal-Naquet'yle birlikte «Cezaevleri Üzerine Bilgi Verme Grubunu» (Groupe d'Information sur les Prisons, G.I.P.) kurar. Foucault'nun, ilerideki söyleşide belirttiği gibi, kendisinin «aydın» olarak diyebilecek bir şeyi yoktur. Yalnız «aydın» konumundan yararlanarak hapis kişilerin kendi hayatları üzerine konuşabilmeleri için gerekli ortamı hazırlamayı amaçlar. Böylece Fransa'da 1971-72 yıllarında cezaevlerinde çok geniş hareketler, yer yer ayaklanmalar patlak verir. Bunların en büyüğü 1972'de Toul, Nancy ve Melun cezaevlerindeki ayaklanmalardır. G.I.P.'in amacı cezaevindeki topluma içinde seslerini duyurmasını olanağını ve bu yolla bu kişilerin ceza sisteminin amaçları, baskı yolları üzerine bilinçlenmelerini sağlamaktır. Ayrıca böyle bir hareketle amaç toplumun baskıcı yüzünü açığa çıkarmak ve cezanın topluma kişiyi kazandırması üzerine yaratılan mitleri yıkmaktır.

1975'de yayımlanan Gözetlemek ve Cezalandırmak, Foucault'nun cezaevi üzerine olan bu çalışmasını 18-19. yüzyılda çağdaş temelleri atılan cezaevi düzenine götürür. Bu kitabında Foucault okul ve cezaevini karşılaştırır. Birinin gözetleyici, denetim altında tutucu ve belli yönde eğitici amaçyla cezaevinin toplumun kuralları dışına çıkmış kişileri tecrit edici amacını bir bütün olarak ele alır. Birinde uzun vadede topluma uygun birey yetiştirme, öbüründe ise topluma uygun olmayan bireyi toplum dışına çıkarma Cezaevindeki eğitim yöntemlerini (örneğin işle eğitim; ayrıca tımarhanelerdeki işle eğitim yöntemlerini de biz buna ekleyebiliriz) tartışır. Bütün bu çalışmaların arkasında ise bir soru vardır: birey nasıl gönüllü esirliğe geçmiştir? Nasıl isteyerek, kabullenerek bu baskıları yaşamaktadır? Foucault burada, marksist sorunsalın yabancılaşmanın en üst aşaması olarak adlandırdığı bireyin gönüllü sömürülmesi sorununa yaklaşır. Acaba bu «modern esirlik», Hegel'in efendi-köle ilişkisinin bir devamı mıdır? Marksist yaklaşım en son kertede mülkiyet ilişkilerinin bu bağımlılık ilişkilerini belirlediğini söyler. Foucault ise cevabını daha çok iktidar etkilerinin toplumun tüm hücrelerindeki hayatları üzerine yöneltir.

Ancak Foucault teorik çalışmasına çağdaş bir boyut vermekten sürekli kaçınır. Daha doğrusu «özgöl» aydın olarak Foucault'nun bugün için diyebilecek bir şeyi yoktur. Örneğin G.I.P. pratiğinden elde ettiklerini kaleme geçirmez ve hemen arşivci çalışmasına, 18-19. yüzyıl cezaevlerine döner. Cezaevleri yönetmelikleri, cezaevi mimarilerini toplayarak metinleri konuşturmaya çalışır.

Bu esnada Foucault'nun «özgöl» aydınının sorunudur. «Evrensel» aydına karşı tanımladığı «özgöl» aydın, evrensel boyutu kabul etmeyen kişidir. Burada Foucault'nun evrensel aydına örnek olarak aldığı çağdaş düşünür Sartre'dir. Sartre «varoluşçuluk»

felsefesiyle ve Marksizmin içinde kalmayı amaçlayarak (Marksizm çağımızın aşılabilir felsefesidir, der Sartre) insana evrensel bir boyut vermeyi amaçlar.

Foucault'nun «özgöl» aydınının konumu salt toplumun ilerisinde olmak değildir. Aynı zamanda «aydın» devletin hizmetinde ve baskı aygıtlarının yönetiminde de olabilir. Do'ayısıyla «özgöl» aydının ideal bir tanımlaması yoktur Foucault'da, ne de aydın, insanlığın geleceğiyle ilgili bir projeyi yüklenmiştir.

Epistemolojik düzeyde şu soruları yöneltebiliriz Foucault'ya.

Mikro-fizikte bilinen bir gerçek vardır: deney yapan kişi deney sisteminin içindedir, varlığıyla deneyin sonuçlarını belirler. Foucault'nun kendi deyimiyle, iktidar etkilerinin mikro-fizik araştırmasını yapması ve buradan çıkardığı sonuçlar bu etkileri değiştirmez mi? Eğer değiştirdiği kabul edilirse, Foucault deneyi yapan kişi olarak kendi etkisini nasıl tanımlamaktadır?

İkinci olarak: insandan evrensel boyutu çıkarmaya çalışmasına rağmen, kendi söylemi kaçınılmaz olarak evrensel bir yorum getirmemekte midir? Örneğin, tarihî görelliği tüm «toplumsal» ve «pozitif» bilimler için genelleştirmesi evrensel bir boyut değil midir?

Üçüncü olarak şu soruyu sorabiliriz: Salt söylemle ilgilenmek gerçeği unutturmaz mı? Göstergebilimde, gösterge olarak söylem gösterenle gösterilenin birleşme noktasıyla, üçüncü belirleyici öge (yani gönderge) Foucault'nun düşüncesinde ortadan mı kalkmıştır? Gerçeği bir yanda, söylemi bir yanda almak ne dereceye kadar söylemin gerçek etkilerini bize verebilir?

OYUN
aylık
tiyatro
dergisi
cihangir
akyol sok.16 tophane_ist.